

YAŞAMDAN OYUNA, OYUNDAN YAŞAMA EZİLENLERİN PEDAGOJİSİ VE TİYATROSU

Kerem Karaboğa*

Sahne üstünde oynadığımız oyunlar gündelik yaşamlarımızı dönüştürmekte gerçekten etkili midirler? Hiç kuşku yok ki, tiyatroyu **Devlet**'inde istemeyen Platon da dahil olmak üzere, bütün düşünürlerin bu soruya yanıtları “evet” olmuştur. Ancak bu olumlamanın kendisi, aynı zamanda tiyatronun ne olması ve nasıl oynanması gerektiğine dair çıkarsamaları da barındırır. Madem ki, gündelik yaşam oyunları aracılığıyla dönüştürülebilmektedir ve böylelikle, insanın eğitimine yarar sağlanmaktadır, o halde, bu eğitimin nasıl verilmesi gerektiği de belirlenmelidir. Beylik tabirle, “eğlendirerek öğretmek” fikri, tiyatroya dair estetik kuramların hemfikir oldukları bir düsturdur.

Ne var ki, bu kuramların pek azı, gündelik yaşamın dönüştürülmesi hedefinde verili tiyatro anlayışının da baştan aşağı yenilenmesi gereğinden bahsedecek ölçüde radikal öneriler getirirler. Bu yönden bakıldığında, genel ölçütlerde yapılacak bir islahat ya da iyileştirmenin ötesine geçebilen niyet ve uygulamaların, verili toplumsal değer yargılarının sarsılma yaşadığı ve toplumsal dengelerin değiştiği tarihsel dönemlerde ortaya çıkması rastlantı değildir. Çünkü, yaşam üzerindeki belirleyiciliğinden daha büyük oranda onun tarafından belirlenen tiyatro etkinliği, ancak mevcut eğlendirme ve öğretme biçimlerini sorgulamaya başladığında kendisini radikal biçimde dönüşüme uğratabilir.

Her ne kadar, kendi iç dinamiklerinin etkileri yabana atılmayacak ölçüde olsa da, tiyatronun eğitsel işlevindeki dönüşümlerin asıl kaynağı, tarihsel materyalizmle Brecht'in “yabancılaştırma kuramı” arasındaki ilişkide görülebileceği gibi, yaşamı anlamlandıran düşünce yapılarında ya da bizzat pedagojik anlayışlarda ortaya çıkan yenilikçi, devrimci fikirlerdir. Paulo Freire'nin Ezilenlerin Pedagojisi ile Augusto Boal'in Ezilenlerin Tiyatrosu da böylesi bir bağlamda birbirlerine yakınlaşırlar, daha doğrusu birbirlerini bütünlerler. Bu nedenle, Boal'in estetiğinin

* Okutman Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü

birtakım teknik özelliklerin ve bulanık kavramlaştırmaların ötesine geçerek anlaşılabilirliği için, Freire'nin pedagojisinin bilinmesi önem taşır. Freire ve Boal açısından, yaşam ve oyun arasındaki bütünlüğe ancak bu yolla varılabilir.

Ezme Durumu ve Devrimci praxis

Paulo Freire'nin 1960'lı yılların başlangıcında Brezilya'daki Recife Üniversitesi'nde eğitim tarihi ve felsefesi profesörü olarak çalışırken, tarım işçilerine okuma yazma öğretmek için geliştirdiği ve 1964 askeri darbesinde hapse atılıp sürgün olmasına neden olan eğitim metodolojisi, daha sonraları **Ezilenlerin Pedagojisi** kitabında da uzun uzadıya işleyeceği iki çıkarsama üzerine kurulur. Bunlardan ilki, toplumsal sınıflar arasında ve karşılıklı insan ilişkilerinde yaşanan ezme-ezilme durumunu, ikincisi ise, bu durumun ezilenlerin dünyayı algılama biçimleri üzerindeki yarattığı etkileri çıkış noktası olarak alır. Freire'ye göre;

“A”nın nesnel olarak “B”yi sömürdüğü veya sorumlu bir kişi olarak özgüvenini pekiştirmesini engellediği herhangi bir durum, bir ezme durumudur.¹

Herhangi bir ezme durumunun varlığı, ezen ve ezilen “A” ve “B” kişileri arasında bir çatışma yaratırken, yanısıra her iki tarafın, Freire'nin tabiriyle, “insandışılama”sına neden olmaktadır. Ezenler, ezilenlerini nesneleştirip, onların iradi özgürlüklerini tahakküm altına alarak insandışılırken, ezilenler kendi konumlarını içselleştirip, insan gibi yaşamının ya da özgürleşmenin tek yolunu “ezen” olmakta ya da “ezenlerinin ezeni” olmakta görmekle insanlıklarını yitirirler. Dolayısıyla, insanın ezen ya da ezilen konumunda kalarak insanlaşması mümkün değildir. Gerçek özgürlük ancak ezme durumunun topyekün ortadan kaldırılması ve yeniden oluşmasını engelleyecek mekanizmaların örgütlenebilmesiyle ele geçirilebilir.

Ezme durumunun karakteristiğine bakılacak olursa, bu müdahaleyi gerçekleştirebilecek yegane potansiyel gücün ezilenlerde aranması gerektiği anlaşılabilir. Çünkü, ezilenler insandışılamanın yanısıra ve ezenlerinin tersine,

¹ Paulo Freire, **Ezilenlerin Pedagojisi**, çev: Dilek Hattatoğlu – Erol Özbek, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, Haziran 1998 (3. Basım), s. 35

özgürlüklerini de yitirmişlerdir ve “ezilenlere karşı olmak ezmenin özüdür”. Ezilenlerin ezme durumunu ortadan kaldırmak için verecekleri mücadelenin ezenleri karşısına alması mutlaktır. Ancak;

Bu mücadelenin anlam taşıması için ezilenler, (insanlığı yaratmanın bir yolu olan) insanlıklarını yeniden kazanma peşinde, misilleme olarak ezenlerinin ezenleri haline gelmemelidirler; hem ezilenlerin hem de ezenlerin insanlığını yeniden sağlayanlar olmalıdırlar. O halde, ezilenlerin büyük insani ve tarihi görevi şudur: Kendilerini ve aynı zamanda da ezenlerini özgürleştirmek.²

Freire'nin ezme durumunun ortadan kaldırılmasına dair geliştirdiği bu ilk çıkarsama, bir başka problemin de yanıtlanmasını zorunlu kılar: Ezilenler özgürlüklerini sağlayacak bir pedagojiye nasıl katılabilirler? Bu problemin çözümünü güçleştiren hayati unsur, Marx ve Engels'in özellikle Alman İdeolojisi'nde yer verdikleri “egemen bilinç” ve “yabancılaşma” kuramlarında bulunabilir.

Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretimin araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır.³

Ezilenlerin kendilerine ve çevrelerindeki dünyaya yönelik bilincinin, ezenlerin düşüncelerine (yaygın terminolojiyle konuşulacak olursa hakim ideolojiye) bağımlılığı, düşünce (kim olduğunun ve ne yaptığının zihinsel alımlaması) ile eylem (varolan nesnel gerçeklik) arasında, sıklıkla kaderciliğe yol açan bir çelişki ve boşluk doğurur. Sözkonusu koşullarda, hakim ideoloji tarafından biçimlenen ve anlam verilen bilgi, “insanlar tarafından kullanılmaktan çok insanları kullanan bir şeye dönüşür”⁴.

² a.e.; s. 24

³ Karl Marx - Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi**, çev: Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, Ağustos 1999 (4. Baskı), s. 75

⁴ Joel Spring, **Özgür Eğitim**, çev: Ayşen Ekmekçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, Ağustos 1997 (2. Basım), s. 28

O halde, der Freire, ikinci bir çıkarsamada bulunarak; ezilenler açısından özgürleşme pedagojisinde yer almanın yegane yolu, dönüştürülecek yapılara yöneltilmiş bir *praxisten*, yani, gerçeklikle (kendilerinin ve ezenlerinin gerçekliğiyle) yüzleşmek, bu gerçekliği nesneleştirmek ve ona yönelik eylemde bulunmaktan geçer.

Freire'nin ezme durumunun ortadan kaldırılmasına yönelik mücadelenin hedef ve stratejisine dair iki çıkarsamasından yola çıkarak konuşulacak olursa, dünyanın insanileştirilmesinden bahsetmek, herkesin kendisini etkileyen toplumsal güçlerin bilincine vardığı, bu güçler üzerine düşündüğü ve dünyayı değiştirmeye muktedir kılındığı bir süreci kastetmektir. İnsan olmak, seçimler yapabilmeye ve kendi kendini başkalarıyla iletişim içerisinde yönlendirebilmeye, özgür olmak ise, çevredeki toplumsal dünya tarafından nasıl biçimlendirildiğini bilmeye bağlıdır. Dolayısıyla, ezilenlerin pedagojisi, esasları itibarıyla, ezme durumunu ortadan kaldırmaya dönük devrimci **praxis**'le bütünleşmiştir ve bu **praxis**'in nesnesi “öteki insanlarla birlikte değiştirilecek gerçekliktir, yoksa öteki insanlar değil”⁵.

Nesneleştirilecek herhangi bir “öteki ben”in varolmaması, bunun yerine dönüştürülmesi hedeflenen gerçekliğin nesneleştirilmesi, Freire'nin pedagojisinin en özgün ve ayırdedici niteliğidir. Bu nedenle, hakim eğitim anlayışlarıyla yapılacak bir karşılaştırma, “ezilenlerin pedagojisi”nin yapısal niteliklerini anlamak yönünden faydalı olabilir.

Problem Tanımlama ve Diyalog

Freire'nin “bilgi”yi bir yatırım ve birikim aracı olarak değerlendirmesinden ötürü “bankacı eğitim modeli” adını verdiği yaygın eğitim tarzında, öğretene ve öğrenene arasındaki ilişkiler dikey bir hiyerarşi içerisinde biçimlenirler. Bu eğitim metodolojisinde “bilgi, kendilerini bilen sayanların, onlar tarafından hiçbir şey bilmez sayılanlara verdiği bir armağandır”. Öğretene, disipline eden, müfredatı seçip uygulayan, konuşan öğretmendir, bunun karşılığında öğrenciler ders alırlar, itaatkar biçimde dinlerler, kendileri için belirlenmiş müfredata uyarlar. Buradaki

⁵ Paulo Freire, **Ezilenlerin Pedagojisi**, çev: Dilek Hattatoğlu – Erol Özbek, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, Haziran 1998 (3. Basım), s. 73

işbölümünde, eylemin öznesi olan kişi, yapan-eyleyen öğretmendir, öğrenciler ise pasif ve nesne konumunda tutulurlar ve öğretmenin eylemi (kendilerine birşeyler öğretilmesi) yoluyla kendilerinin de eyledikleri yanlısamasına kapılırlar. Böylesi bir yöntem, her ne kadar, bilinçlendirme, geliştirme gibi misyonlar benimsediği iddiasında bulunabilse de, son kertede, ezme durumunun yeniden örgütlenmesi ve dahası meşrulaştırılmasına hizmet edecektir⁶. Freire'nin çıkarsamaları yönünden bakıldığında açıktır ki, gerek ezen-ezilen ayrımını tekrar ettirmesi, gerekse bilgiyi soyut, ölü ve dönüştürülemez biçimde tasnif etmesi, bankacı eğitim modelini bütün hatlarıyla bir “ezenlerin pedagojisi” kılar.

Freire, Brezilya, Şili ve Peru'nun yoksul ve “mülksüzleştirilmiş” tarım işçilerine ve ailelerine okuma-yazma öğretirken farklı bir yol izler. Öncelikle, eğitim için gidilecek bölgenin insanların yaşayışları ve kültürleri üzerine geniş çaplı bir araştırma yapılır. Bizzat okuma-yazma öğrenecek insanların da katıldığı ve onlarla aynı ortamları paylaşarak yürütülen bu araştırma sürecinin hedefi, Freire'nin tabiriyle, o bölgedeki “sessizlik kültürü”nü inşa eden faktörleri ve insan ilişkilerine dair yaşamsal sorunları, sonradan konulaştırılmak üzere belirlemektir. Seçilen konular, her zaman için başlıca çelişkili durumları açığa çıkarmaya ve soru sordurmaya dönük olmalıdırlar. Bu sürecin sonrasında, eğitiminin görevi, ortaya çıkarılan konuları “daha önce kendilerinden edindiği insanlara ‘yeniden sunmak’ tır ve bunu da ders biçiminde değil bir problem olarak ‘yeniden sunmak’ tır”.⁷

Sözkonusu sunumlar, “problem tanımlayıcı kodlar” olarak nitelenen fotoğraf, film ve kimi zaman da dramtizasyon aracılığıyla gerçekleştirilirler. Örneğin, Santiago'daki bir konusal araştırma çalışmasında seçilen kod, caddede yürüyen bir sarhoş adamı ve köşede sohbet eden üç genç adamı gösteren bir fotoğraftır. Katılımcılar, sarhoş adamı hemen yorumlarlar: “Burada, ülkesine yararlı ve üretici olan tek kişi sarhoş adamdır. Bütün gün düşük bir ücretle çalıştıktan sonra eve dönüyor ve ihtiyaçlarını karşılayamadığı ailesi için üzülüyor. Buradaki tek gerçek işçi odur ve tıpkı bizim gibi içen biridir”. Bu yorum, gerçeklikten bir kaçış olarak

⁶ Aslında, bu misyonların kendileri de “ıslah etme”, “terbiye verme”, topluma kazandırma” gibi terimlerle ifade edilirken, derindeki kavrayışın ve niyetlenenin ne olduğunun da ipucunu verirler: “ezenlerin çıkarları, ezilenlerin bilincinin değiştirilmesidir, içinde ezildikleri durumun değil”.

⁷ Paulo Freire, **Ezilenlerin Pedagojisi**, çev: Dilek Hattatoğlu – Erol Özbek, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, Haziran 1998 (3. Basım), s. 88-89

sarhoş olmayı ve işçilerin kendilerini “gerçek işçiler” olarak sarhoş adamlarla özdeşleştirmelerini tanımlaması açısından önemlidir. Bizzat katılımcılarca kurulacak bu tarz bağlantılar, yeni sorularla ilerleyen ve durumun kendisinin nasıl dönüştürülebileceğini ortaya çıkaran yeni tartışmaların kaynağını oluştururlar.

Bu süreçte eğitimcinin rolü, öğretmenden çok tartışmaları ve karşılıklı bilgi akışını koordine eden ve kendisi de öğrenen bir kişi olmalıdır. Bir problemin tanımı, diyalog aracılığıyla yorumlanması ve olası çözümlerin denenmesi sürecinde, eğitmenin çözümü önceden bilen ve tüm tartışmayı da oraya yönlendiren biri konumunda bulunması, idrak etme ve deneyimlemeye dayalı *praxisi* baltalayabilir. Çünkü;

...Bir konunun araştırılması, insanların düşüncelerinin araştırılmasını içerir; bu düşünme de sadece ve hep birlikte gerçekliği ortaya çıkarmaya çalışan insanların içinde ve arasında meydana gelir. Ötekiler için, ama aynı zamanda da ötekiler olmaksızın düşünemem, ötekiler de benim için düşünemez. Düşünüşleri hurafeci veya naif olsa bile, insanlar ancak, varsayımlarını eylem içinde yeniden düşünce süzgecinden geçirirlerse değişebilirler. Bu süreci de, fikir üretmek ve bu fikirlere dayalı hareket etmek –yoksa başkalarının fikirlerinin tüketimi değil- oluşturmaktır.⁸

Dolayısıyla, Freire'nin “problem tanımlayıcı ve diyalogcu eğitim modeli”, öğretmenin öğrencileri ve öğrencilerin öğretmeni ayrımlarını ortadan kaldıran bir öğretmen-öğrenci ya da öğrenci-öğretmen birliği içerisinde anlam kazanır.

Özetlenecek olursa, Freire'nin çıkarsamalarının ve deneyimlerinin ortaya çıkardığı yöntemin dört temel noktada “ezenlerin pedagojisi”ni tersdüz ettiği ve eskisinden bütünüyle farklılaşan yeni kavram ve öğelerle biçimlendiği söylenebilir. Bunlardan ilki, bilgilenme sürecinin içerdiği konuların, yukarıdan aşağıya belirlenen bir müfredatla değil, sürece katılanların içinde buldukları durum ve dünya ile ilişkileri gözönüne alınarak seçilmesi ve yanıtı ya da çözümü tam anlamıyla oluşturulamamış bir problem biçiminde sunulmasıdır. İkincisi, problemin çözümü doğrultusunda verilebilecek olası yanıtların, onlar için ya da onların yerine değil,

⁸ a.e.; s. 87

bizzat ezilen-öğrenenlerle birlikte şekillenmesidir; dolayısıyla, öğretene konumu ağır basan kişi ya da kişiler açısından, klasik anlamdaki, her şeyi bilen ve öğrenenler yerine karar veren eğitici ya da lider tavırlarından vazgeçilmelidir. Problem tanımlamasında ve çözümünde dikey hiyerarşilerin yokluğu üçüncü öğeyi doğurur; öğrenme sürecinin aktif eyleyicileri olarak öğretmen-öğrenci ya da öğrenci-öğretmenler. Ve tüm bunlara bağlı olarak, sonuncusu, öğrenme süreci bilgi aktarımına değil, problemin nesneleştirilerek idrak edilmesine ve çözüm ya da çözümlerin deneyimleme yoluyla keşfine dayanır.

Büyük oranda “bankacı eğitim modeli”nin tersinlemesiyle elde edilmiş olan bu öğeler, aynı zamanda, Freire yönteminin asli unsurları ya da saçayakları sayılabilirler. Öğrenme sürecinde uygulanan teknikler ve nesneleştirilen konular değişse bile, “ezilenlerin pedagojisi”nin sözkonusu yapısal unsurları sabit kalır, öyle ki, bu unsurlardan herhangi birinin yokluğunda artık bir “ezilenlerin pedagojisi”nden söz etmek de mümkün olamayacaktır..

Ezilenlerin Pedagojisi’nden Ezilenlerin Tiyatrosu’na

Daha önce, “problem tanımlayıcı kodlamalar” sırasında dramtizasyondan da yararlanabileceği söylenmişti. Bu açıdan bakıldığında, Augusto Boal tarafından geliştirilen “ezilenlerin tiyatrosu” kuram ve uygulamalarının, “ezilenlerin pedagojisi”nde var olan bir yöntemin, katılımcıların hayatlarındaki somut bir baskı unsurunu ya da ezme durumunu açığa çıkarmaya ve tartıştırmaya yönelik çalışma tarzının pratik içerisinde geliştirilmesine dayandığı düşünülebilir. Gerçekten de, Boal’in 1974’te basılan ilk kitabı **Ezilenlerin Tiyatrosu**’nda yer alan fikirler, büyük oranda, Freire’nin yöntemlerine dayalı olarak Peru’da gerçekleştirilmiş bir okuma-yazma seferberliği sırasında keşfedilen kimi çalışmaların sonuçlarından beslenerek oluşturulmuştur. Dolayısıyla, genel bir bakışla bile, Boal’in tiyatrosuyla Freire’nin pedagojisi arasında, birinin diğerinin esinlendiricisi ve yol göstericisi olması anlamında güçlü bir bağ kurulabileceği aşıkardır. Yüzeysel benzerliklere ve teknik yönden kıyaslamalara indirgenmeksizin incelendiğinde, bu bağlantının asıl olarak yapısal unsurlarda kendisini gösterdiği, biri okuma-yazma öğretimi gibi eğitsel

süreçlere diğeri tiyatro etkinliğine odaklanmış iki sistemin felsefi ya da dramaturjik öncüllerde uzlaştığı sezilebilir.

Herşeyden önce, Freire'nin “ezme durumu”nu eğitim süreci bağlamında çözümlemesine ve kendi yöntemini “bankacı eğitim modeli”yle karşıtlık içerisinde biçimlendirmesine benzer bir yolla, Boal de tiyatro etkinliği bağlamında bir analiz çalışması yürütür ve “Aristotelyen katharsis tiyatrosu”nu karşısına alır. “Bankacı eğitim modeli” gibi “Aristotelyen katharsis tiyatrosu”nun da, asıl olarak araçsal ve ilkesel müdahalelerle tersdüz edilmesi gerekir. Bu noktada, Boal'in çıkarsamalarına Freire yönünden bakıldığında, “ezilenlerin pedagojisi”ne dair asli unsurların “ezilenlerin pedagojisi”nde de korunduğu, hatta Freire'de olduğu gibi, bu unsurlar olmaksızın herhangi bir “ezilenlerin tiyatrosu”ndan sözedilemeyeceği iddia edilebilir. Bu nedenle, Boal'i anlamak açısından, kullandığı söylemin ardında yatan Freire'ye ait fikirlerin izini sürmek faydalı olacaktır.

i) Freire'nin ezen-ezilen ve öğreten-öğrenen karşıtlığıyla açığa çıkardığı durum, “Aristotelyen katharsis tiyatrosu”nun oyuncu-seyirci karşıtlığına tekabül eder. Seyirci düşünme ve eylemde bulunma etkinliğini sahne üstündeki oyuncuya devretmiş ve pasif, edilgen alımlayıcı konumunda sabitlenmiştir. Bu modelde, teatral üretim araçlarının mülkiyeti yazar, yönetmen, oyuncu, vb. tiyatro etkinliğini düzenleyen kişilerin elindedir. Brecht'in “Aristotelyen Tiyatro”yu karşısına alırken savunduğu argüman hatırlanacak olursa, böylesi bir tiyatrodaki seyircinin görüp üzerine fikir yürütebileceği şeyler sahneden ona gösterildiği kadarı olacaktır. Boal'in yönteminin çıkış noktası, sözkonusu modeli, baskı kurmaya dönük bir model olarak ele alır. Baskının kırılabilmesi için, tek başına Brecht'in “yabancılaştırma kuramı”nda olduğu gibi, sahnedeki olayların seyircilerin eleştirel yorumuna açık bırakılması yeterli değildir Boal'e göre. Önemli olan, eylemde bulunma iradesinin de seyirciye devredilebilmesidir.

... ezilenlerin tiyatrosu'nun anlaşılabilmesi için temel amacının unutulmaması gerekir: insanları – “seyircileri”, tiyatro fenomeninin pasif varlıklarını – özneler, oyuncular, dramatik eylemin dönüştürücüleri haline getirmek... ezilenlerin poetikası eylemin kendisinde yoğunlaşır: seyirci kendi erkini gerek onun yerine eylemesi gerekse onun yerine düşünmesi için karaktere (oyuncuya)

devretmez; tam tersine kahraman rolünü bizzat kendisi üstlenir, dramatik eylemi değiştirir, çözümler geliştirmeye çalışır, değişim planlarını tartışır – kısacası kendisini gerçek eylem için eğitir ...⁹

Seyirci ve oyuncu ayrımlarının ortadan kaldırıldığı bu yeni tiyatro anlayışı, Freire'nin pedagojisindeki öğrenci-öğretmen gibi yeni bir terim doğurur: seyirci-oyuncu (spect-actor).

ii) Boal'in seyirci-oyuncularla gerçekleştirdiği forum tiyatrosu türü çalışmalarında olsun, görünmez tiyatro ve imge tiyatrosu adını verdiği uygulamalarda olsun, dramatik eylemin katılımcılar açısından yakıcı bir öneme sahip somut bir sorunu içermesi önemlidir. Freire'nin sunum öncesi gerçekleştirdiği araştırma çalışmaları gibi, “ezilenlerin tiyatrosu”nun farklı biçimlerinin gerçekleştirileceği bölgelerde de konu seçimini ön araştırmalar ya da daha da iyisi, bizzat katılımcıların ortak eğilim ve tercihleri belirler. “Ezilenlerin Tiyatrosu”nun konu seçimi doğrultusunda açık bir konum belirlemesi, onun dinamik yönünü oluşturur, böylelikle, farklı bağlamlarda farklı yöntemlerin denenmesi, ya da aynı türden bir oyunlaştırmanın dönüşüm geçirmesi mümkün hale gelir. Buna örnek olarak, Boal'in Avrupa'nın sosyal refaha sahip toplumlarında gözlemlediği “intihar eğilimini” sorgularken geliştirdiği ve “Arzu Gökkuşuğu” başlığı altında sınıflandırdığı çalışmaları verilebilir¹⁰. Bu çalışmalarda uygulanan forum tiyatrosu biçiminde, sosyal, politik meselelerden ziyade, tek tek bireylerin başkalarıyla iletişimlerinde kendilerine ördükleri duvarlar, ya da kendilerini eylemden alıkoyan “kafalarındaki polis”in yolaçtığı baskılar konu edilir. Ancak, dünya üzerinde farklılaşan ya da dönemsel olarak ön plana çıkan sorunlar ne olursa olsun, “ezilenlerin tiyatrosu”

⁹ Augusto Boal, **Theater of The Oppressed**, İspanyolcadan çev.: Charles A.& M. L. Mc Bride, London, Pluto Press, 1993 (4th ed.), s. 122 (Not: Alıntılarda Boğaziçi Üniversitesi Yayınları'nın basım aşamasında bulunan “Ezilenlerin Tiyatrosu” ve “Oyuncular ve Oyuncu Olmayanlar İçin Oyunlar” çevirilerinden yararlanılmıştır)

¹⁰ “Beni sarsan Avrupa’da intihara kalkışanların sayısının diktatörlük altındaki Latin Amerika’dakinden daha fazla olmasıydı. Diktatörlükler süresince, hatta bugün bile, insanlar öldürülüyor ama intiharların oranı Norveç benzeri ülkelerdeki kadar yüksek değil. Daha fazla “Bu ciddi değil. Bu iyi bir baskı değil” diyemezdim. Eğer insanlar boşluk korkusuyla yaşamaktansa ölmeyi yeğliyorlarsa bunu ciddiye almak zorundayım; boşluk korkusu ortaya çıkmalı ve biz de bunun ne olduğunu görmeliyiz”. (“Augusto Boal”, çev: Ata Sayın, **Mimesis Tiyatro Çeviri Araştırma Dergisi**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, sayı:7, Nisan 1999, s. 178)

açısından belirleyici olan unsur, sunulacak konunun katılımcılar açısından düşünme ve eyleme kışkırtacak ölçüde güçlü bir problem olarak ortaya konulabilmesidir.

iii) “Biz iyi sorular sorarız” der Boal Forum Tiyatrosu’ndan bahsederken, “ama seyirci de iyi yanıtlar bulmak zorundadır¹¹”. Bir sorun durumun yanıtı, Freire’nin pedagojisinde olduğu gibi öğrenme süreci içerisinde ve öğrenen-ezilenlerle birlikte oluşturulmalıdır. Bu açıdan, Boal’in tiyatro çalışmasında kullandığı Joker unsuru, Freire’nin araştırmacı-koordinatör eğitmenini andırır. Forum ve İmge Tiyatrosu biçimlerinde Joker, seyircileri, seyirci-oyuncu olmaları yönünde kışkırtan, yanıtlar bulmalarını ve yanıtlarını sahne üstünde eylem halinde göstermelerini teşvik eden, öte yandan, hem oyuncular hem de seyirci-oyuncular açısından oyunun toparlayıcısı olan kişidir.

Joker, konferansın başkanı değildir, gerçeğin yöneticisi değildir; jokerin görevi biraz daha fazla bilenlerin bunu anlatma şansına sahip olmalarını sağlamak, biraz cesaret edenleri biraz daha cesaretlendirerek ne yapabileceklerini göstermelerini sağlamaktır.¹²

“Ezilenlerin Tiyatrosu” pratiği, seçilen durumlara dair halihazırda bulunmuş ve en iyisi olduğu düşünülen yanıtlara yaslanmamayı gerektirir, her yanıt sahne üstünde olabildiğince sınınanarak denenmek zorundadır. Tiyatro deneyiminin sonucunda bulunacak yanıt, en iyi ihtimalle mevcut koşullarda verilebilecek en doğru yanıt olacaktır, ama tabii ki, tek doğru yanıt değil. Sözgelimi, Boal Paris’te bir bankadaki grev sırasında gerçekleştirdiği bir Forum Tiyatro çalışmasıyla ilgili, hazırladıkları sunum sonrasında seyirci-oyuncuların kendilerini nasıl şaşırttığına dair bir örnek verir:

... Sahne, bir Grev Kırıcı’nın portresine odaklanmıştı. Oyuncular tarafından oynanan versiyonda, grev kırıcı tamamen izole olmuştu, aforoz edilmişti: Kimse onunla konuşmak istemiyordu, herkesten kötü muamele görüyordu.

Forum başladığında iki şey bizi çok şaşırttı. Öncelikle gerçekten o bankada çalışan izleyici-oyuncular bizim olaya bakış açımızı çürüttüler. Bizim “banka”

¹¹ Augusto Boal, **Games for Actors and Non-Actors**, İspanyolcadan çev: Adrian Jackson, London and New York, 1992, s. 19

olarak ortaya çıkardığımız şeyin daha çok bir varoş postanesine benzediğini göstererek sahneyi tekrar yönettiler.

İkincisi, izleyici-oyuncular bizim yaptığımızın doğrudan doğruya tam tersini yaptılar; Grev Kırıcı'yı dışlamak veya yüzüstü bırakmak yerine, tam tesine onu kendileriyle beraber olmak ve kollektif bir sorumluluk benimsemek için ikna etmeye çalıştılar.¹³

Peru'da Chimbote şehrinde gerçekleştirilen bir başka Forum Tiyatro çalışmasında ise, bir un fabrikasındaki işçilerin 12 saatlik işyükünden nasıl kurtulabileceği tartışılırken, önce işin yapıldığı makineyi bozup bir kaç saat kazanma, ardından makineyi bir bombayla imha etme, son olarak da greve gitme gibi pek çok öneri sahne üzerinde hayata geçirilir. Önerilerden ilkinde, bunun geçici bir çözüm olduğunun, ikincisinde katılımcılar arasında kimsenin bomba imha etmeyi bilmediğinin, zaten bilinse de, hayatını kaybetme riskinin olduğunun, diğer öneri de ise, yoğun işsizliğin hüküm sürdüğü bir ortamda herhangi bir grevin yeterli çözümü getirmeyeceğinin farkına varılır. Sonunda, işçilerin taleplerini pazarlık masasına yatırmak, çalışan işçiler ile işsizleri politize etmek ve ortak fonlar kurmak gibi amaçlarla küçük bir sendika kurmanın en iyi çözüm olduğuna karar verilir¹⁴.

iv) Boal'e göre tiyatro, "doğru yolu göstermenin yeri değildir, tiyatro sadece bütün muhtemel yolları deneyebilmenin araçlarını sunar". Bu ifadedeki "göstermek" fiili, Freire'nin "bilgi aktarımı"na dair söyledikleriyle örtüşür. Bilgiyi bir lütuf gibi sunan "bankacı eğitmen" gibi, Aristotelyen tiyatro anlayışıyla çalışan bir tiyatrocunun da, eylem hakkındaki kararları seyirci yerine vermiş olarak, belirlediği bir yargıyı ya da "doğru yolu" seyirciye empoze eder. Ve bunu da, estetik açıdan, seyircinin bilinçliliğini ve eylem potansiyelini mevcut sistemin ihtiyaçları doğrultusunda sağaltarak, durum ve karakter karşısında kathartik etkiyi amaçlayarak başarır.

Hegel ve Aristoteles tiyatroyu seyircilerin "düzen karşıtı" özelliklerinden arındırılması olarak görürler; Brecht ise kavramları belirginleştirir, gerçekleri açığa çıkarır, çelişkileri sergiler ve dönüşümü önerir. Hegel ve Aristoteles gösterinin

¹² a.e.; s. 21

¹³ a.e.; s. 26

*sonunda sessiz bir uyku hali yaratmayı ister; Brecht teatral gösterinin eylemin başlangıcı olmasını ister: denge toplumun dönüştürülmesiyle sağlanmalıdır, bireyin anlık talep ve gereksinimlerinden arındırılmasıyla değil.*¹⁵

Aristotelyen tiyatro karşısında Brecht'in tutumu, Boal'in karşı çıkış noktalarını içermekle birlikte, nihai olarak tiyatrosu bir "gösterme" tiyatrosudur. Brecht deneyiminde, tiyatronun kurgusal niteliği açığa vurulur ve sergilenen durum eleştiri amacıyla nesneleştirilmeye çalışılır. Böylelikle, Freire'nin de bahsettiği gibi, nesneleştirilmiş bir gerçekliğe yöneltilen düşünce, o gerçekliği dönüştürme dinamizmini de harekete geçirmiş olur. Ne var ki, bilinç düzeyinde kışkırtılan deneyim bizzat sahne üstünde eyleme taşınmaz ve salt bir varsayım olarak zihinde korunur. Dolayısıyla, Brecht açısından, Freire'nin tanımladığı anlamdaki bir devrimci **praxis**'ten söz edilemez.

Boal'in tiyatrosunda ise (burada örneklenen özelde Forum Tiyatro'sudur), oyunun apaçık kurgusallığı içerisinde gerçekleştirilen eylem somut ve gerçek bir eylemdir. Nesnel gerçekliğin, tiyatronun araçları vasıtasıyla sahne üstünde dönüştürülebilmesi seyirci-oyuncuyu aynı eylemi gerçeklikte de gerçekleştirmeye kışkırtır. Bu nedenle, Boal, katharsis ya da eleştirel bilinç yerine dinamikleştirme (dynamisation) kavramını merkeze alır. Çünkü, "ezilenlerin tiyatrosu"nun barındırdığı "teatral biçimlerin uygulamaları gerçek eylemle tamamlanmayı gerektiren tedirgin bir tamamlanmamışlık duygusu yaratır"¹⁶.

Asli unsurlarını kapsayıcı bir yönelimle Boal'in tiyatrosuna baktığımızda, sözkonusu dinamikleştirmenin, Freire'nin insanlaştırma ve özgürleştirme hedefleriyle bağlantısını netleştirmek kolaylaşır. Ezilenlerin Pedagojisi ve Ezilenlerin Tiyatrosu, yöntemsel farklarının ya da teknik benzerliklerinin ötesinde aynı ortak hedefte bütünleşirler: "insandışılaştırıcı" ezme durumunun devrimci praxis vasıtasıyla ortadan kaldırılması.

¹⁴ Augusto Boal, **Theater of The Oppressed**, İspanyolcadan çev.: Charles A.& M. L. Mc Bride, London, Pluto Press, 1993 (4th ed.), s. 140-141

¹⁵ a.e.; s. 106

¹⁶ a.e.; s. 142

Shakespeare “tiyatro kötülüklerimizi ve erdemlerimizi gördüğümüz bir aynadır” demiştir. Bu, Ezilenlerin Tiyatrosu’nda olduğu gibi, aynayı kaplayan örnek görüntü hoşumuza gitmediğinde, bu görüntüyü aynanın içine girerek kendi zevkimize daha uygun değişimlere uğratabildiğimiz bir sihirli aynaya da dönüşebilir. Bu aynada biz şimdikiyi görür, fakat hayallerimizdeki geleceği de keşfedebiliriz. Dönüştürme eylemi dönüştürücüdür, görüntüyü değiştirdiğimizde bizzat kendimizi değiştirmiş olacağız, daha sonra da dünyayı.¹⁷

Bu, aynı zamanda, Huizinga’nın meşhur kitabında da uzun uzadıya işlendiği gibi¹⁸, insan yaşamında özgürleştirici bir işlevi olan oyuna yaşamsal niteliğinin yeniden kazandırılması demektir: başlangıçta oyun olarak oynanan şey, gerçekliğe müdahale edici bir eyleme dönüşerek kendi kültürünü yaratır. Freire-Boal’in sistemlerinde, öğrenen-seyirci-ezilenler,

... kendisini özgürleştirir; kendisi için düşünür ve eylemde bulunur! Tiyatro eylemdir! Belki de tiyatro kendi içinde devrimci değildir; ancak hiç kuşku yok ki tiyatro bir devrim provasıdır!¹⁹

Kaynakça:

- BOAL, Augusto; **Theater of The Oppressed**, İspanyolcadan çev.: Charles A.& M. L. Mc Bride, London, Pluto Press, 1993 (4th ed.)
- BOAL, Augusto; **Games for Actors and Non-Actors**, İspanyolcadan çev: Adrian Jackson, London and New York, 1992
- DELGADO, Maria M. – HERITAGE, Paul (ed.); “Augusto Boal”, çev: Ata Sayın, **Mimesis Tiyatro Çeviri Araştırma Dergisi**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, sayı:7, Nisan 1999

¹⁷ İstanbul Alternatif Tiyatrolar Platformu’nun 2 Mart 2003 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirdiği Ezilenlerin Tiyatrosu Semineri’ne Augusto Boal tarafından gönderilen metinden alıntılanmıştır. (çev. Berker Enhoş)

¹⁸ Huizinga’nın oyunu bütün kültürlerin öncesinde varolan ve bütün kültürleri önceleyen bir olgu olarak tanımlamasına dair örnek ve açıklamalar için bkz. Johan Huizinga, **Homo Ludens**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, Eylül 1995, s. 16-46

- FREIRE, Paulo; **Ezilenlerin Pedagojisi**, çev: Dilek Hattatoğlu – Erol Özbek, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, Haziran 1998 (3. Basım)
- HUIZINGA, Johan; **Homo Ludens**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, Eylül 1995
- MARX, Karl – ENGELS, Friedrich; **Alman İdeolojisi**, çev: Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, Ağustos 1999 (4. Baskı)
- SPRING, Joel; **Özgür Eğitim**, çev: Ayşen Ekmekçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, Ağustos 1997 (2. Basım)

Summary:

This article investigates the relationship between the pedagogy and the poetics of the oppressed. Paulo Freire in his “Pedagogy of the Oppressed” and Augusto Boal in his “Theater of the Oppressed” both attempt to change people –objects, namely students and spectators who are passive beings in the most accepted educational and theatrical systems- into subjects, that is, actors and transformers of the social or dramatic action. The pedagogy and the poetics of the oppressed is essentially the pedagogy and poetics of the liberation. The students or spectators in the Freire and Boal’s models become or turn into student-teachers and spect-actors. In the process of “problem focused education” they free themselves; think and act for themselves by training their own solutions in dynamic action; in short, they train themselves for real action. “In this case”, as Boal mentioned in his book, “perhaps the theater (or education) is not revaluational in itself, but it is surely a rehearsal for the revolution”.

¹⁹ Augusto Boal, **Theater of The Oppressed**, İspanyolcadan çev.: Charles A.& M. L. Mc Bride, London, Pluto Press, 1993 (4th ed.), s. 155